

VANJSKOTRGOVINSKA KOMORA BOSNE I HERCEGOVINE
СПОЉНОТРГОВИНСКА КОМОРА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
FOREIGN TRADE CHAMBER OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Zelena tranzicija u Bosni i Hercegovini - sa posebnim osvrtom na oporezivanje karbonskog otiska

*Green transition in Bosnia and Herzegovina - with specific
reference to carbon footprint taxation*

Februar, 2024

Zelena tranzicija u Bosni i Hercegovini-sa posebnim osvrtom na oporezivanje karbonskog otiska

Apstrakt

Zelena tranzicija predstavlja ključni koncept u savremenom svijetu kao odgovor na globalne ekološke izazove. Usvajanjem Zelene agende za Zapadni Balkan 2020. godine zemlje Zapadnog Balkana pa i Bosna u Hercegovina prihvatile su Europski zeleni dogovor kojim BiH ima za cilj postizanje klimatske neutralnosti do 2050. godine.

Svjesni da je u BiH trenutno neadekvatan strateški, regulatorni i politički okvir za podršku ka zelenoj tranziciji, a da se sa druge strane principi zelenog poslovanja već nameću domaćim izvoznicima ukoliko žele da budu u sastavu EU lanca vrijednosti i konkurentni na EU tržištu, predstavnici VTK/STK BiH su u ovoj analizi, najviše pažnje posvetili stanovištima privatnog sektora koji se suočava ili će se tek suočavati sa pravim izazovima zelene tranzicije.

Poseban osvrt rada stavljen je na prikaz presjeka stanja u kojem se ekonomija BiH nalazi u procesu vremenski najbržeg izazova zelene tranzicije koje se nalazi pred privrednicima i institucijama vlasti u BiH: ETS ili CBAM, jesmo li spremni?

Analizirajući stavove privatnog sektora iz BiH, te obaveze koje BiH treba da ispuni po pitanju mehanizma oporezivanja karbonskih emisija , ovaj rad pruža pregled trenutnih napora i prijedloge za dalje korake u ostvarivanju zelene tranzicije u BiH kako bi se postigla ravnoteža između ekonomskog razvoja i zaštite životne sredine u narednim godinama.

Green transition in Bosnia and Herzegovina - with specific reference to carbon footprint taxation

Abstract

Green transition represents a key concept in the modern world as a response to global environmental challenges. By adopting the Green Agenda for the Western Balkans in 2020, the countries of the Western Balkans, including Bosnia and Herzegovina, have accepted the European Green Deal, aiming to achieve climate neutrality by 2050.

Having in mind the fact that the strategic, regulatory and political framework for support towards the green transition is currently inadequate in B&H, and that, on the other hand, the principles of green business are already being imposed on domestic exporters if they want to be part of the EU value chain and stay competitive on the EU market, representatives of Foreign Trade Chamber of B&H, in this analysis, paid the most attention to the viewpoints of the private sector, which is facing or will soon face the real challenges of the green transition.

A special review of this paper was given to show a cross-section of the state in which the B&H economy is in the process of the fastest green transition challenge facing businessmen and government institutions in BiH: ETS or CBAM, are we ready?

By analyzing the viewpoints of the private sector from B&H, and the obligations that B&H should fulfill regarding the mechanism of taxation of carbon emissions, this paper provides an overview of current efforts and proposals for further steps in realizing the green transition in B&H in order to achieve a balance between economic development and environmental protection in the coming years.

Sadržaj:

Popis akronima i skraćenica.....	4
1. Uvod.....	5
2. Stanje BH ekonomije u odnosu na izazove zelene tranzicije.....	6
2.1. Gdje je BiH sada na ovom putu?.....	9
3. Analiza spoljnotrgovinske razmjene proizvoda obuhvaćenih CBAM Uredbom	11
4. Anketa „SPREMNI ZA CBAM?“	14
Momentum je važan - Kakvo je viđenje kompanija iz Bosne i Hercegovine?	18
5. Zaključak.....	20
6. Literatura	21

Popis akronima i skraćenica

VTK/STK BiH	Vanjskotrgovinska/Spoljnotrgovinska komora Bosne i Hercegovine
GIZ	Deutsche Gesellschaft fur Internationale Zusammenarbeit GmbH – Njemačka organizacija za međunarodnu saradnju, čiji je glavni zadatak promovisanje održivog razvoja širom svijeta. GIZ djeluje kao vodeći partner za međunarodnu saradnju za održivi razvoj i oblikuje brojne projekte u oblastima kao što su ekonomski razvoj, upravljanje, zdravstvo, obrazovanje, životna sredina i klimatske promjene
EU	Evropska Unija
BiH	Bosna i Hercegovina
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
RS	Republika Srpska
CBAM	Mehanizam za prilagođavanje granice ugljenika
EU ETS	Sistem trgovanja emisijama Evropske unije
ESG	(Environmental, Social and Governance) predstavlja skup kriterijuma koji se koriste za procjenu i evaluaciju održivosti i društvene odgovornosti poslovanja
GHG	Emisije gasova staklene bašte - Oslobođanje gasova u atmosferu koji mogu zarobiti toplotu i doprinijeti globalnom zagrijavanju i klimatskim promjenama
OIE	Obnovljivi izvori energije - Izvori energije koji se prirodno obnavljaju ili mogu obnoviti u kratkom vremenskom periodu
COR	Ciljevi održivog razvoja u Bosni i Hercegovini
CO2	Ugljen-dioksid, koji je jedan od najvažnijih gasova staklene bašte prisutnih u Zemljinoj atmosferi
Green Recovery komponente COVID-19 Investment Response	Strategije i mjere koje se sprovode kako bi se odgovorilo na ekonomske i društvene izazove izazvane pandemijom COVID-19

1. Uvod

Ciljevi održivog razvoja predstavljaju transformativni plan za stvaranje bolje i održive budućnosti za cijeli svijet, a Bosna i Hercegovina je usvojila Okvir za Ciljeve održivog razvoja u Bosni i Hercegovini, kao zajednički dokument svih nivoa vlasti koji utvrđuje šire razvojne pravce, putem kojih vlasti na svim nivoima nastoje doprinijeti ostvarivanju Ciljeva održivog razvoja, odnosno Agende 2020-2030.

U današnjem poslovnom okruženju, ESG standardi postali su ključni faktor dugoročnog uspjeha poduzeća.

ESG standardi ocjenjuju održivost preduzeća i njihov uticaj na pitanja okoliša, društva i upravljanja. ESG je akronim za Environmental, Social and Governance što znači:

Okolišni standardi odnose se na uticaj preduzeća na okoliš kroz njihovu potrošnju energije i sirovina tj. resursa koji su potrebni za rad. Ovi standardi pokrivaju mnoge faktore, uključujući način na koji preduzeća doprinose klimatskim promjenama, zagađenju, otpadu, smanjenju prirodnih resursa itd.

Društveni standardi se odnose na uticaj preduzeća na društvo. Ovi faktori povezani su sa radničkim pravima, inkluzijom, ravnopravnošću i razvojem zajednice.

Standardi upravljanja odnose se na prakse i procedure koje su usvojene i provedene unutar preduzeća kako bi se osiguralo da preduzeće postupa u skladu sa zakonom i standardima koje su postavili relevantni akteri

Implementacija sveobuhvatnog ESG programa nadilazi puko ispunjavanje društvene odgovornosti; to je strateški imperativ koji može izravno utjecati na poslovni rezultat i konkurentnost poduzeća. Sa druge strane, nepoštivanje ESG standarda može stvoriti troškove za kompanije, narušavajući njihov napredak, ugled i ukupnu održivost na tržištu.

U BiH postoji sve veća svijest o ESG standardima i sve se više usvajaju u poslovnom okruženju u zemlji. Međutim, nivo njihove primjene varira i na nju utiče nekoliko faktora, uključujući vlasničku strukturu preduzeća i regulatorno okruženje. Preduzeća u domaćem vlasništvu u BiH postepeno prepoznaju važnost ESG faktora. Međutim nivo njihove primjene relativno je niži u odnosu na preduzeća u stranom vlasništvu. Ta razlika se može pripisati raznim faktorima, budući daje vjerovatnije da će preduzeća u domaćem vlasništvu imati ograničen pristup resursima i stručnosti, kao i nedostatak svijesti o porednostima integracije ESG standarda, te nedostatak domaćih zakonskih okvira koji promoviraju ESG prakse.

Okvir za realizaciju Ciljeva održivog razvoja u BiH je ključni dokument provedbe COR-a, budući da opisuje šire pravce razvoja zemlje, sadrži smjernice za procese strateškog planiranja na svim nivoima donošenja odluka u zemlji, obuhvaćajući državni nivo i nivo entiteta (FBiH, RS i Brčko distrikt).

Iste godine kada su usvojeni ciljevi održivog razvoja, još jednim ključnim sporazumom nastojalo se pokrenuti globalna akcija u borbi protiv globalnog zagrijavanja. Bosna i Hercegovina je ratifikovala **Pariški sporazum** koji je prvi pravno obavezujući međunarodni ugovor koji se tiče klimatskih promjena. Usvojilo ga je 195 strana koje se složile da će ograničiti povećanje globalne prosječne temperature na pod 2⁰ C

ili čak 1,5⁰ C i što prije moguće postići vrhunac globalnih emisija, a zatim ih ubrzo smanjiti kako bi se postigle ravnoteža između emisija po izvorima i uklanjanja stakleničkih plinova do druge polovine vijeka.¹

Suočavanje sa problemom klimatskih promjena na nivou Europske unije u zadnjem desetljeću zahtijevalo je strategiju koja će biti usmjerena na postizanje klimatske neutralnosti. Zemlje EU-a predane su postizanju klimatske neutralnosti do 2050. i ispunjenju svojih obveza na temelju Pariškog sporazuma. **Europski zeleni dogovor** strategija je EU-a za postizanje tog cilja za 2050. Europski zeleni plan paket je inicijativa u području politika kojim se želi osigurati **zelena tranzicija** EU-a, pri čemu je krajnji cilj postići klimatsku neutralnost do 2050. Njime se podupire preobrazba EU-a u pravedno i prosperitetno društvo s **modernom i konkurentnom ekonomijom**. Glavni ciljevi koje Evropski zeleni dogovor definiše tiču se emisije gasova sa efektom staklene bašte (GHG). Evropska klimatska ambicija za 2030. godinu, koja je do sada predviđala smanjenje GHG emisija za 40%, pooštrena je, tako da će EU ciljati da do 2030. godine smanji emisije GHG za 50-55%. EU će postati klimatski neutralna do 2050. godine, što ujedno predstavlja i sveukupni cilj Evropskog zelenog dogovora.

Komisija je usvojila niz zakonodavnih prijedloga za smanjenje emisija stakleničkih plinova za najmanje 55% do 2030. i postizanje klimatske neutralnosti do 2050. Ovaj cilj je unesen u klimatski zakon EU. U skladu je i s ciljem Pariškog sporazuma da se porast globalne temperature održi znatno ispod 2°C i da se nastavi s naporima da se održi na 1,5°C kako bi se izbjegle najteže posljedice klimatskih promjena.²

Najviši dužnosnici vlada zemalja zapadnog Balkana podržali su **Zelenu agendu za Zapadni Balkan** na samitu u Sofiji 2020-te godine. Prihvaćanjem Deklaracije čelnika o Zelenoj agendi, koja je u skladu sa EU Zelenim dogovorom, regija je postigla važnu prekretnicu, a osnovni cilj je podržati i ubrzati promjene i procese u regiji s sveobuhvatnim ciljem rješavanja pitanja klimatskih promjena.

2. Stanje BH ekonomije u odnosu na izazove zelene tranzicije

Nedavno je putem Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, u sklopu Green Recovery komponente COVID-19 Investment Response objavljena studija: *Trendovi i zahtjevi zelene tranzicije malih i srednjih poduzeća iz sektora prerade metala i drveta u BiH*, u čijoj kreaciji su jednim dijelom učestvovali i predstavnici VTK/STK BiH.³

Studija „*Trendovi i zahtjevi zelene tranzicije za MSP iz sektora prerade metala i drveta, Osnovna studija, April 2023, Autor: Frank Waeltring*” je uzela u obzir izazove zelene tranzicije za dva prioritetne izvozne orijentisana sektora Bosne i Hercegovine, metalnu i drvnu industriju.

¹ Izgradnja održive budućnosti: Poslovni priručnik za ESG standarde, izrađen je u sklopu projekta AIRE Centra „Okolišni, društveni i standardi korporativnog upravljanja (ESG) – Uvod za poslovne subjekte“, uz finansijsku podršku Razvojnog programa Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini, Autorska prava © 2023 AIRE Centar i UNDP u Bosni i Hercegovini

² Trendovi i zahtjevi zelene tranzicije za MSP iz sektora prerade metala i drveta, Osnovna studija, April 2023, Autor: Frank Waeltring

³ <https://zelenaekonomija.komorabih.ba/trendovi-i-zahtjevi-zelene-tranzicije-msp/>

U nastavku dajemo pregled potvrđenih hipoteza iz ove Studije koje na ilustrativan način opisuju trenutno stanje u ova dva navedena sektora privrede: krize poput COVID19 ukazuju da ekološki kriteriji padaju u drugi plan kada je ugrožen lanac snabdjevenija; Istraživanje povezano sa zahtjevima dvostruke tranzicije (digitalizacija i ozelenjivanje) za buduću konkurentnost je vrlo relevantna tema u zemljama EU. Zemlje poput BiH daleko zaostaju u razvoju ovih inovacija i ozelenjivanju ekosistema. Nova znanja o eko industrijskim rješenjima mogla bi doći od partnera iz EU; Bh izvoznici još uvijek mogu imati koristi od postojećih komparativnih prednosti kao što su manje zahtjevni propisi i niži troškovi energije i rada. Ali za vodeće izvoznike je jasno da moraju jačati konkurentnu prednost kada kupci iz EU budu pod većim pritiskom zelenog lanca nabavki i vodeći izvoznici ulažu u energetske efikasnost i OIE zbog straha od sve veće energetske krize. Neki žele postati pokretači održive proizvodnje, ali nisu prisiljeni na to jer nema političke agende, što utiče i na svijest

Do 2025. sve ekonomije Zapadnog Balkana trebaju integrisati ciljeve nove Industrijske strategije za Evropu i prenijeti druge elemente politike i pravnog okvira potrebnog za integriranje principa cirkularne ekonomije u industrijski sektor. Prvi preduslov za postizanje klimatske neutralnosti do 2050. će biti ograničavanje emisija u pogledu postrojenja za proizvodnju čelika i cementa, te hemijskih postrojenja i to u dosljednoj i značajnoj mjeri. Samo kroz smanjenje emisija će Region biti u mogućnosti da izbjegne potencijalno negativne posljedice Mehanizma graničnog prilagođavanja emisija karbonskog (CBAM) i gubitka konkurentnosti na EU tržištu ili ograničenosti unutar konvencionalnih i zastarjelih karbonski intenzivnih tehnologija.⁴

Transformacija industrijskog sektora će zahtijevati zajedničku transformaciju energetskog sektora, uključujući šire korištenje obnovljive energije i čistog hidrogena kao ključnih faktora koji omogućavaju očekivanu industrijsku transformaciju. Karbonska neutralnost Zapadnog Balkana nije moguća bez predviđene transformacije industrijskog sektora, značajnog smanjenja svog karbonskog i materijalnog otiska i uključivanja cirkularnosti na nivou ekonomije.

EU ima nekoliko načina za provođenje zakona o klimi i njegovih podzakonskih akata. Nekoliko zakonodavnih instrumenata će igrati važnu ulogu u budućnosti i za lance vrijednosti iz BiH:

- Trgovanja emisijama (ETS)
- Mehanizam za prilagođavanje granice ugljika (CBAM)
- Direktive, uredbe i inicijative koje se odnose na provođenje ciljeva Zelenog plana⁵

Bosna i Hercegovina se potpisivanjem Sofijske deklaracije obavezala na usklađivanje sa EU sistemom trgovanja emisijama kao i uvođenje drugih modela oporezivanja emisija, radi promocije dekarbonizacije u Regiji.

⁴ RCC, Akcioni plan za primjenu Sofijske deklaracije o Zelenom planu za Zapadni Balkan, 2021.-2030.

⁵ Trendovi i zahtjevi zelene tranzicije za MSP iz sektora prerade metala i drveta, Osnovna studija, April 2023, Autor: Frank Waeltring

Ukoliko Bosna i Hercegovina ne uspostavi ETS, BiH će podlijеći pod Mehanizam prekograničnog poravnjanja emisije ugljika (Carbon Border Adjustment Mechanism - CBAM) u punom iznosu poreskog opterećenja.^{6,7}

U cilju usmjeravanja privrednih subjekata ka njihovim obavezama izvještavanja, Komisija je usvojila Provedbenu uredbu Komisije (EU) 2023/1773 od 17. avgusta 2023.⁸ kojom se utvrđuju pravila za primjenu Uredbe (EU) 2023/956 Evropskog parlamenta i Savjeta u vezi sa obavezom izvještavanja za potrebe mehanizma prilagođavanja ugljenika na granicama tokom prelaznog perioda koji reguliše implementaciju CBAM-a tokom njegove tranzicione faze, uključujući metodologiju za procjenu emisija prema CBAM-u tokom prelaznog perioda. CBAM mehanizam ili „Mehanizam prilagodbe ugljika na granici“ jeste okolišna mjera Evropske unije kojom se žele ublažiti klimatske promjene kroz postepeno smanjenje emisija karbon dioksida do njegovog potpunog ukidanja 2050. kada se Evropska unija obavezala da će postati klimatski neutralna.

Ovim mehanizmom Evropska unija takođер želi poticati svoje trgovinske partnere da uspostave iste ili slične mehanizme oporezivanja karbonskih emisija u svojim zemljama i na taj način daju važan doprinos u borbi protiv smanjenja stakleničkih plinova. Evropska unija šalje jasnu poruku: platite porez na CO₂ emisije u svojoj zemlji, a ako to ne uradite plaćati ćete ga prilikom vašeg izvoza u Evropsku uniju, odnosno plaćaćе ih vaš uvoznik što je manje-više isto.

Trenutno u prvoj fazi primjene, ova Uredba će se odnositi na 6 sektora privrede: proizvodnja čelika i željeza, aluminija, električne energije, hidrogena, cementa i fertilizatora. Očekivati je da će se u narednim fazama odnosti na cijelu privredu.

CBAM u osnovi predstavlja uvoznу taksu na određene proizvode iz zemalja koje nemaju uveden sistem oporezivanja emisija CO₂, koji je kompatibilan sa europskim sistemom trgovanja emisijama. EU na ovaj način štiti svoju privredu od nelojalne konkurencije proizvoda koji se uvoze u EU, a dolaze iz zemalja gdje emisije CO₂ nisu adekvatno oporezovane. CBAM treba da obezbjedi da cijena uvoznih roba u EU odražava cijenu ugljika koju domaći proizvođači plaćaju kroz ETS mehanizam, te treba da spriječi da se napori EU u smanjenju emisija CO₂ ne ponište povećanjem emisije CO₂ izvan EU.

Zvanična primjena ove Uredbe počela je 01.10.2023.godine i trenutno traje prelazna faza u kojoj je uvoznik/trgovac, odnosno deklarant iz Evropske unije obavezan podnosti izvještaje Evropskoj komisiji. Posljedično, kupci iz EU će od svojih dobavljača, u ovom slučaju bosanskohercegovačkih kompanija tražiti informacije i izvještaje o njihovim CO₂ emisijama. Sve će se to nastaviti i nakon 01.01.2026. kada počinje i naplata prekogranične takse na karbon.

⁶ Službena stranica Evropske unije:

https://taxation-customs.ec.europa.eu/carbon-border-adjustment-mechanism_en#cbam

⁷ Službeni list Evropske unije (L 130/52), Uredba (EU) 2023/956 Evropskog parlamenta i Vijeća o uspostavi mehanizma za ugljičnu prilagodbu na granicama:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:32023R0956>

⁸ Službeni list Evropske unije (L 228/94), Provedbena uredba Komisije (EU) 2023/1773 o utvrđivanju pravila za primjenu Uredbe (EU) 2023/956 Evropskog parlamenta i Vijeća u pogledu obveza izvještavanja tokom prelaznog perioda: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:32023R1773>

Kompanije su realizovale prvi kvartalni izvještaj u periodu od 1. januara 2024. do 31. januara 2024. godine. Komisija je donijela odluku o mogućnosti produženja roka za dostavljanje izvještaja CBAM-a. Bilo je dosta poteškoća i još uvijek nisu predati svi kvartalni CBAM izvještaji. U prelaznom registru, omogućeno je „odloženo podnošenje“, dodatnih 30 dana.

Prekršaji neće biti nametnuti podnosiocima koji su imali poteškoća sa podnošenjem svog prvog CBAM izvještaja. Odloženo podnošenje CBAM izvještaja zbog sistemskih grešaka bi se, po definiciji, smatralo opravdanim sve dok se dostavljanje dešava odmah nakon otklanjanja tehničkih grešaka.

Kazne za neizvještavanje su predviđene u narednoj fazi i to za neispunjavanje obaveze izvještavanja ili neistinito izvještavanje, koje se kreću od 10 do 50 eura po svakoj toni neprijavljenih emisija ugljen-dioksida. Kaznene odredbe se odnose na uvoznika registrovanog u EU.⁹

2.1. Gdje je BiH sada na ovom putu?

Bosna i Hercegovina kao potpisana članica interno obavezujućeg Pariškog sporazuma o klimatskim promjenama UN-a, mora uskladiti svoj razvoj sa Acquis Communautaireom i zasnovati svoje klimatske ciljeve na klimatskim ciljevima EU ali ima mogućnost i da postavi svoj cilj uz adekvatno objašnjenje ambicioznosti takvog cilja.¹⁰ Do sada BiH nema uspostavljen ekvivalentni sistem za utvrđivanje cijena i trgovinu CO₂, niti funkcionalan monitoring za prikupljanje i obradu podataka o emisijama stakleničkih plinova, osiguranje kvaliteta i kontrolu ulaznih podataka.¹¹ To također znači da još uvijek ne postoji sistem koji vrši pritisak za kreiranje strategija smanjenja u industrijama i širom zemlje.¹²

Za zemlje izvan EU, pa i BiH, postoje dva scenarija - prihvatiti obavezu uspostavljanja ETS ili biti podvrgnut CBAM-u (Mehanizmu prekograničnog poravnanja emisije ugljika). U prvom slučaju (implementacija modela cap&trade i plan integracije na ETS) će novac od trgovine emisijama ostajati u domicilnom proračunu, a u drugom slučaju (CBAM) će sredstva od oporezivanja roba ići u proračun EU (kao neka vrsta granične takse, carine).

Primjena CBAM na proizvode iz BiH bi ih učinila nekonkurentnima, a to bi dugoročno moglo imati posljedice za cjelokupnu privredu BiH. Ukoliko se u BiH ne uvede ETS, opcija je CBAM. To znači da će kupac/uvoznik morati plaćati karbonski porez prilikom uvoza naših proizvoda na tržište EU. Drugim riječima, nećemo biti cjenovno konkurentni i kupci će se okrenuti dobavljačima s boljom cjenovnom ponudom. Čest je slučaj da kupci iz EU zadnjih par godina pitaju bh. dobavljače za njihove strategije dekarbonizacije kako bi prognozirali izvjesnost nastavka saradnje.

⁹ Službeni list Europske unije (L 228/94), Provedbena uredba Komisije (EU) 2023/1773 o utvrđivanju pravila za primjenu Uredbe (EU) 2023/956 Europskog parlamenta i Vijeća u pogledu obveza izvještavanja tokom prelaznog perioda: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:32023R1773> .Poglavlje IV.Izvršenje.

¹⁰ Vidjeti UNFCCC (2019.)

¹¹ Vidjeti Energetska zajednica (2023.)

¹² Trendovi i zahtjevi zelene tranzicije za MSP iz sektora prerade metala i drveta, Osnovna studija, April 2023, Autor: Frank Waeltring

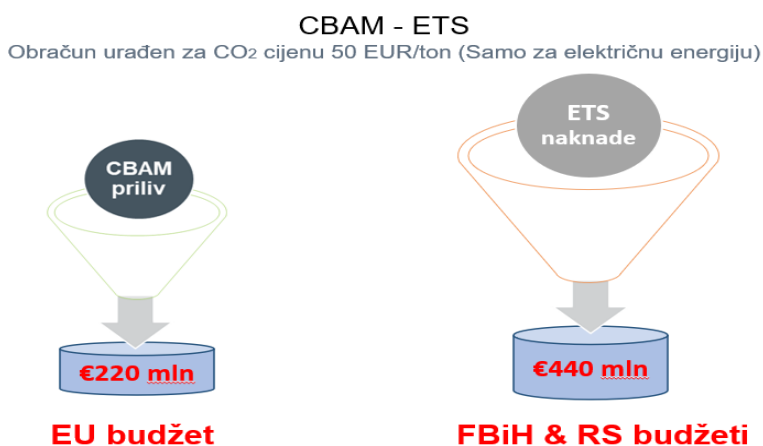
Poruka Evropske unije je da Bosna i Hercegovina kao i sve druge zemlje Zapadnog Balkana trebaju da uvedu mehanizme obračuna, trgovine i poreza na emisije karbon dioksida slične ili ekvivalentne EU ETS-u, odnosno Sistemu trgovine emisijama Evropske unije. Na taj način, spriječilo bi se plaćanje poreza na granici, spriječilo bi se odliv i novac od poreza bi ostao u BiH. Istovremeno, novac od poreza bi se mogao usmjeriti na razvojne projekte dekarbonizacije privrede Bosne i Hercegovine kroz npr. mjere energetske efikasnosti i prelaska na obnovljive izvore energije. Bosna i Hercegovina trenutno nema specifične fondove za Evropski sistem trgovanja emisijama (EU EUS) jer nije članica Evropske unije, ali implementacija sličnih sistema za upravljanje emisijama može biti korisna za Bosnu i Hercegovinu. Fondovi za upravljanje emisijama, kao što je EU ETS, mogu biti od velike koristi jer mogu da pruže finansijsku i tehničku podršku i otvore mogućnosti za ekonomski razvoj, povećanje konkurentnosti, obezbijede podršku u tranziciji ka održivom razvoju.

Danas, vodeće izvozne kompanije iz Bosne i Hercegovine, koje su vrlo dobro upoznate sa očekivanjima svojih partnera iz EU izdvajaju značajna sredstva za modernizaciju svoje proizvodnje u cilju smanjenja CO2 emisija. Međutim, finansiranje većih strateških projekata svakako nedostaje.

Uspostavljanje ovakvog sistema je započeto izradom Mape puta za uvođenje sistema oporezivanja CO2 emisija u BiH uz tehnički asistenciju Sekretarijata energetske zajednice i Svjetske banke, a prema našim saznanjima sve relevantne institucije u Bosni i Hercegovini su uključene u proces. Ova Mapa puta bi trebala biti osnov za donošenje novih ili unapređenje postojećih zakonskih odredbi koje regulišu ovu oblast.

Tokom 2023. godine u Bosni i Hercegovini je održano više događaja, konferencija, seminara s cilje podizanja svijesti na ovu temu na kojima su učestvovali kako predstavnici institucija vlasti u BiH, nevladinih organizacija, komorskog sistema i privrednika. Samo tokom 2023. godine održano je 11 događaja u formi konferencija i/ili okruglih stolova, 8 edukativnih seminara za pripreme kompanija u navedenom procesu kao i dvodnevna stručna edukacija na primjeru karbonskog računovodstva za kompanije.

Na ovakvim događajima, date su i određene procjene obračuna u poredjenju dva scenarija, uvođenje ETS Sistema ili CBAM, kako slijedi

Izvor, prezentacija MVTEO BiH , CBAM-EU ETS

Šta čeka izvoznike u EU? Konferencija, Zelena ekonomija – Pokretač održivog razvoja privrede Republike Srpske 08.06.2023. godine, Trebinje

Kako je i navedeno u Ekonomskom Izvjestaju Svjetske banke¹³ budući da će BiH u svakom slučaju biti pogođena CBAM-om, to bilo bi bolje prikupiti prihode u zemlji putem ETS-a ili poreza na ugljik umjesto da izgubi od CBAM-a.

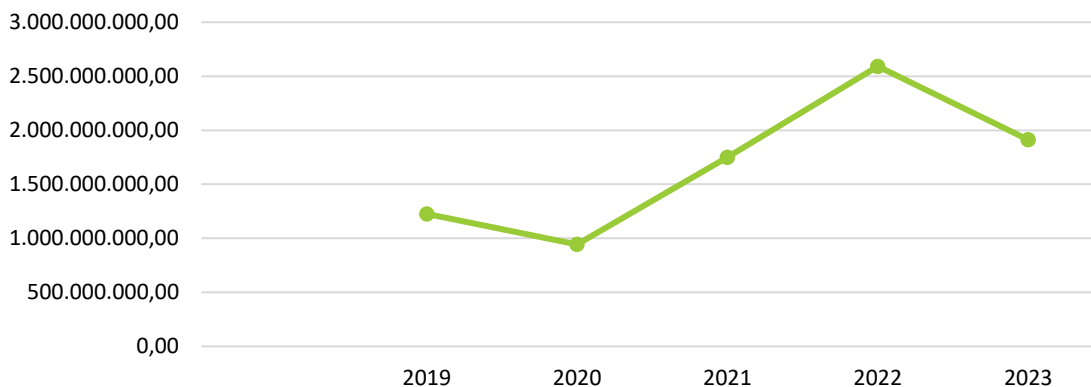
Vanjskotrgovinska/Spoljnotrgovinska komora Bosne i Hercegovine je u kroz brojne sastanke sa privrednicima u zadnje tri godine radila intenzivno u ovoj oblasti i ono što je zajednički stav svih privrednika, svih sektora i sa područja cijele Bosne i Hercegovine jeste da nadležne vlasti moraju uložiti znatno veće napore kako ovaj mehanizam ne bi bio prepreka poslovanju sa Evropskom unijom koja nam je strateški partner i u koju izvozimo više od 70 % naših proizvoda.

3. Analiza spoljnotrgovinske razmjene proizvoda obuhvaćenih CBAM Uredbom

Ova analiza usmjerena je na praćenje dinamike izvoza Bosne i Hercegovine u zemlje Evropske unije, fokusirajući se na specifične tarifne oznake koje podliježu CBAM-u (Carbon Border Adjustment Mechanism) mehanizmu koji reguliše emisije ugljenika u međunarodnoj trgovini. Kroz ovu analizu težimo razumjeti uticaj CBAM-a na izvozne tokove, identifikovati ključne trendove i prepoznati tarife koje zauzimaju značajnu ulogu u ukupnom izvozu. Dakle, u navedenom periodu posmatrana je struktura i finansijski obim izvoza Bosne i Hercegovine prema zemljama članicama Evropske unije, po tarifnim oznakama raspoređenim na način kako su navedene u EU Uredbi.

Izvoz proizvoda iz Bosne i Hercegovine koji su obuhvaćeni EU Uredbom o uspostavi mehanizma za ugljičnu prilagodbu na granicama je u periodu 2023. godine iznosio 1,91 milijarde KM.

Izvoz BH industrije (6 grupa proizvoda) na koju se odnosi početna faza primjene CBAM mehanizma u periodu 2019-2023

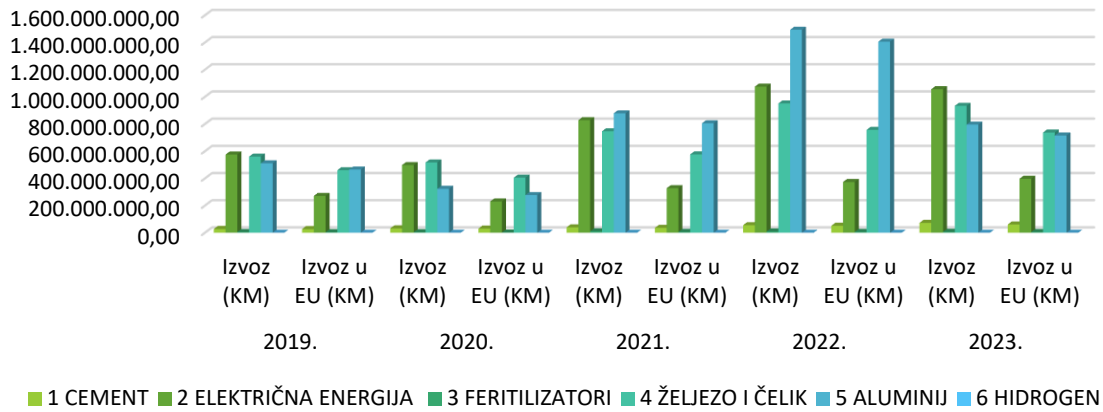

Izvor: Vanjskotrgovinska komora Bosne i Hercegovine, 2023.

Trenutno u prvoj fazi primjene, kao što je i prethodno spomenuto, ova Uredba će se odnositi na 6 sektora privrede: proizvodnja čelika i željeza, aluminija, električne energije, hidrogena, cementa i fertilizatora.

¹³ <https://documents1.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099020124082027528>

Izvoz BH grupe proizvoda obuhvaćenih EU Uredbom o prekograničnom oporezivanju ugljika

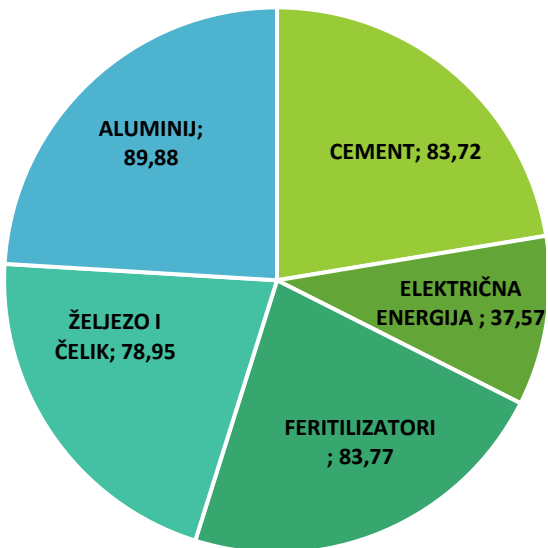
Izvor: Vanjskotrgovinska komora Bosne i Hercegovine, 2023.

Analizom su prikazane izvozne vrijednosti pojedinačnih kategorija i one pokazuju da će najviše biti pogođene sljedeće grupe proizvoda: aluminija, potom željeza i čelika, te električne energije. U Bosni i Hercegovini nije registrovan izvoz hidrogena, pa se ovaj proizvod samo simbolično navodi, dok izvoz fertilizatora bilježi znatno manje izvoze u odnosu na ostale sektore.

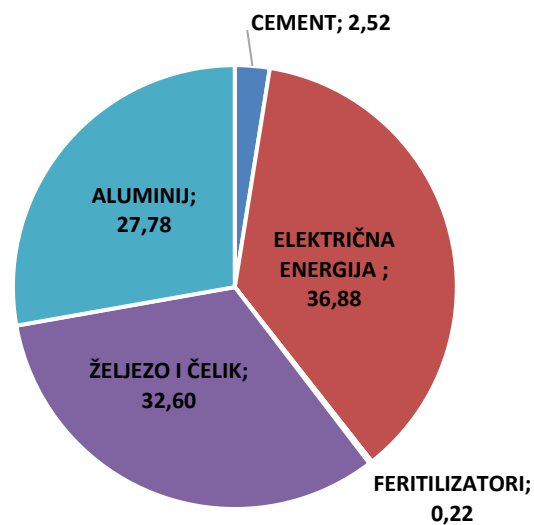
Izvoz cementa iako nije velik u poređenju sa prva tri navedena sektora, uz aluminij pokazuje najveću ovisnost u EU partnerima što ovu granu privrede čini izuzetno ranjivom zbog novonastalih uslova. Od ukupnog izvoza aluminija iz Bosne i Hercegovine u svijet 89,88% se odnosi na izvoz EU, a cementa 83,72%.

Najmanje je pogođen izvoz električne energije sa 37,57% izvoza u EU što pokazuje da nije toliko ovisan o tom tržištu.

Učešće izvoza grupa proizvoda u izvozu EU u odnosu na cijeli svijet, 2023.

Udio BiH grupa proizvoda u njihovom ukupnom izvozu u EU, 2023.

Izvor: Vanjskotrgovinska komora Bosne i Hercegovine, 2023.

4. Anketa „SPREMNI ZA CBAM?“

Imajući u vidu momentum, Vanjskotrgovinska/Spoljnotrgovinska komora BiH je krajem decembra 2023. godine sproveda anketiranje izvoznika/dobavljača u pogledu spremnosti privatnog sektora na prelazni period primjene CBAM Direktive. U anketi je učestvovalo sveukupno 76 izvoznika.

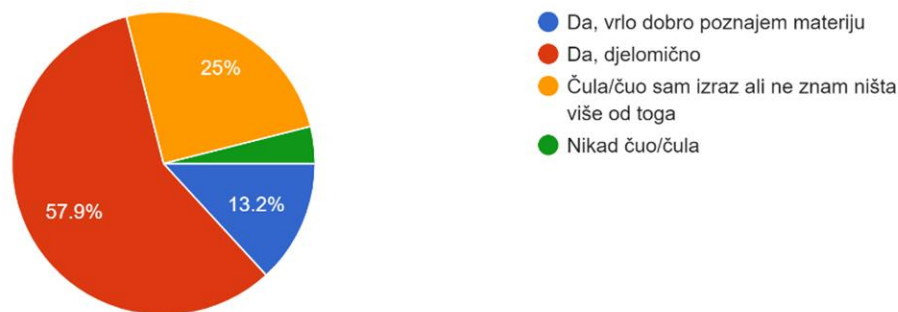
Značajnim brojem pitanja nastojali smo da utvrdimo nivo znanja kompanija iz Bosne i Hercegovine o načinima izračuna, direktnim i indirektnim emisijama, načinima popunjavanja izvještaja, poznavanja standarda i slično. Na osnovu odgovora zaključujemo da č

- najveći broj kompanija, 58,7% ne zna šta su direktne i indirektno CO2 emisije njihovog proizvoda, ali žele da saznaju više o tome. 38,7% zna šta su direktne i indirektno CO2 emisije njihovog proizvoda.

-veći broj kompanija, 57,3% ne prati, ali navode da planiraju da prate CO2 emisije svoje proizvodnje, dok 33,3% njih već prati emisije svoje proizvodnje. 9,3% kompanija ne prati i ne planira da prati CO2 emisije svoje proizvodnje.

-veći broj kompanija, 42,1% ne znaju da li moraju da izvještavaju i o ugrađenim emisijama u prekursore njihovih proizvoda, tj. o emisijama njihovih dobavljača. 36,8% je kompanija koje znaju da li moraju da izvještavaju i o ugrađenim emisijama u prekursore njihovih proizvoda, tj. o emisijama njihovih dobavljača, dok 21,1% njih ne koristi prekursore u proizvodnji.

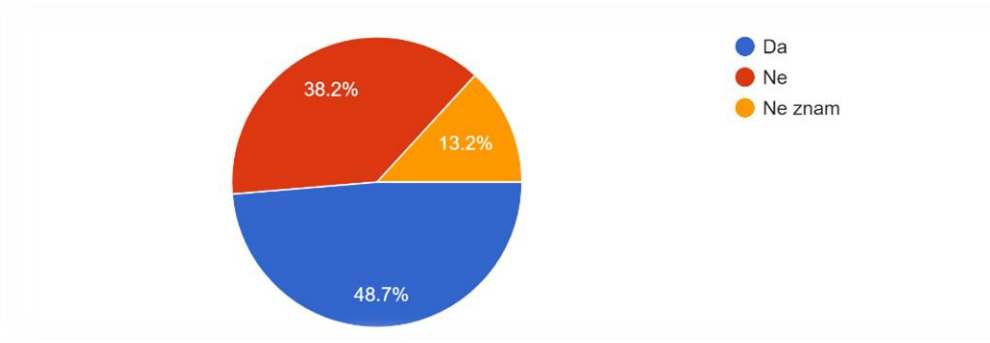
Većina kompanija u Bosni i Hercegovini je djelimično upoznata sa Mehanizmom prekograničnog prilagođavanja ugljenika (CBAM) Evropske unije.

Grafikon br. 1) iz Upitnika "SPREMNI ZA CBAM?"

Da li ste upoznati sa CBAM (Carbon Border Adjustment Mechanism EU - Mehanizam za prekogranično prilagođavanje ugljenika Evropske unije)?

Prethodno smo naveli da je momentum važan pogotovo i iz ugla svijesti i informisanosti kompanija, stoga nas ne iznenađuje podatak ankete da **48,7% ispitanika su potvrdili da njihov proizvod jeste na listi tarifnih brojeva Uredbe**. Ako uzmemo u obzir i podatke o spoljnotrgovinskoj razmjeni BiH sa EU prateći tokove definisanih CBAM tarifa, kako je navedeno prethodno u tekstu, vidimo da će izvoznici iz BiH itekako se suočiti sa posljedicima CBAM mehanizma što potkrepljuje i ovaj podatak:

Grafikon br. 2) iz Upitnika "SPREMNI ZA CBAM?"

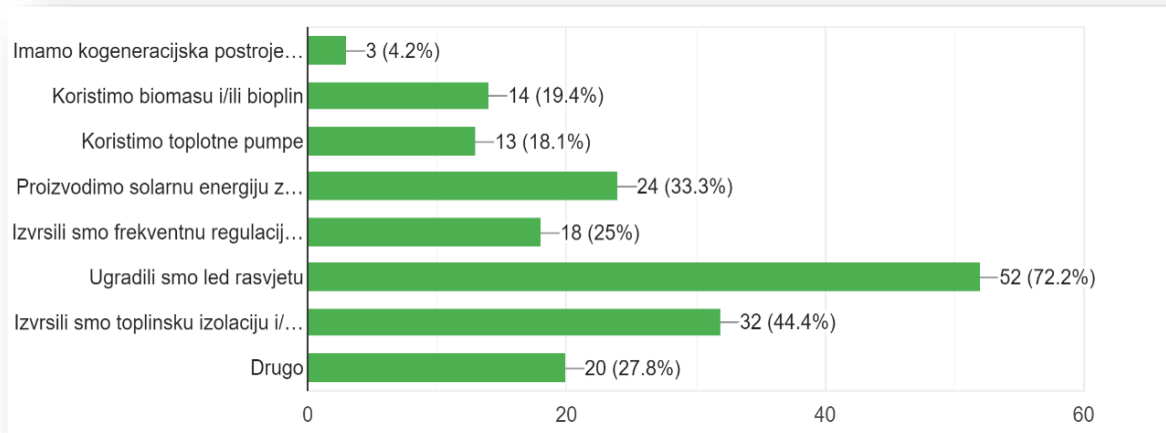
Da li je Vaš izvozni proizvod na listi tarifnih brojeva Uredbe o uspostavi mehanizma za ugljičnu prilagodbu na granicama?

-značajan broj proizvoda koji se iz BiH izvoze u Evropsku uniju nalazi se na listi tarifnih brojeva Uredbe, -52,7% izvoznika/dobavljača ne znaju da pripreme izvještaj. 10,8% njih zna da pripremi izvještaj. 36,5% naveli su da njihov proizvod nije na listi tarifnih brojeva Uredbe.

Kako smo i naveli u uvodu, prvi kvartalni izvještaj realizovan je u periodu od 1. januara 2024. do 31. januara 2024. godine. Komisija je donijela odluku o mogućnosti produženja roka za dostavljanje izvještaja CBAM-a. Bilo je dosta poteškoća i još uvijek nisu predati svi kvartalni CBAM izveštaji. U prelaznom registru, omogućeno je „odloženo podnošenje“, dodatnih 30 dana.

Da će se ovako nešto i desiti moglo se i zaključiti iz nalaza ankete kojima je potvrđeno da **mali broj uvoznika iz EU je kompanijama iz BiH čiji je proizvod na listi tarifnih brojeva Uredbe o uspostavi mehanizma za prekogranično prilagođavanje ugljenika najavio obavezu pisanja izvještaja, svega 29,3%**. 40% njih potvrdilo je da ih nisu kontaktirali uvoznici njihovih proizvoda iz EU

Ako pogledamo odgovore na prethodna pitanja, možemo biti zadovoljni kako su kompanije odgovorile na naredno pitanje, mada iz toga možemo **da zaključimo da se ipak dosta procesa u kompanijama odvija stihijski ili zbog protiska ino kupca** jer što se tiče mjera za smanjenje emisije CO2, **značajan broj kompanija već primjenjuje različite prakse:** led rasvjeta, termoizolacija, proizvodnja solarne energije za vlastite potrebe proizvodnje, korištenje biomase ili biogasa i slično.

Grafikon br. 3) iz Upitnika "SPREMNI ZA CBAM?"

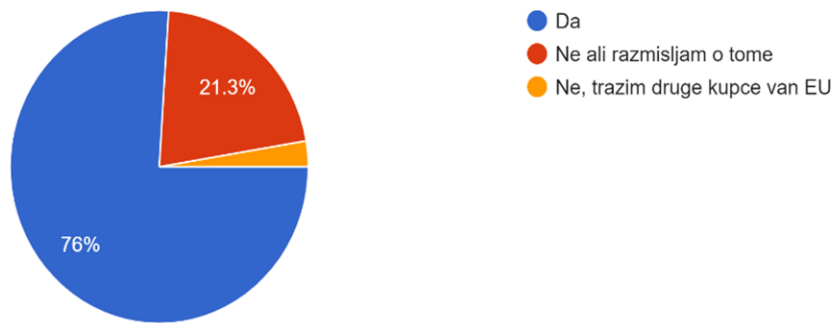
Da li Vaša kompanija već primjenjuje neke od navedenih mjera za smanjenje CO2 emisija?

Kompanije predviđaju da **će cijene proizvoda rasti**, što potencijalno dovodi do smanjenja konkurentnosti, ukoliko se ne uspostavi domaći sistem za trgovinu emisijama (ETS). Neki subjekti se nadaju da njihovi proizvodi neće biti pokriveni CBAM-om, dok drugi aktivno ulažu u inovacije, održivost i smanjenje negativnih uticaja CBAM-a na konkurentnost. Takođe, većina se slaže da će CBAM imati indirektan uticaj i na bankarski sektor.

Banke su od kompanija tražile podatke o uticaju proizvodnje na životnu sredinu, posebno o emisiji CO2, a kompanije su dostavile izvještaje. Bankama su predstavljene informacije o potrošnji električne energije, fosilnim gorivima i proizvodnji energije iz solarnih izvora. Banke su tražile i informacije o planiranim investicijama u obnovljive izvore energije i razvoju projekata. Kompanije iskazuju potrebu za dodatnom edukacijom, želeći da steknu dublje razumijevanje različitih aspekata, kao i praćenje zakonskih propisa i odluka koje se donose na državnom i entitetskom nivou. Svi prepoznaju važnost pripreme i rada na smanjenju emisije CO2. Brojne kompanije razmatraju zapošljavanje stručnjaka koji poznaju CBAM i propise EU, kao što su pravni savjetnici i konsultanti za održivost.

-Kompanije su spremne ulagati kako bi izazov pretvorili u šansu

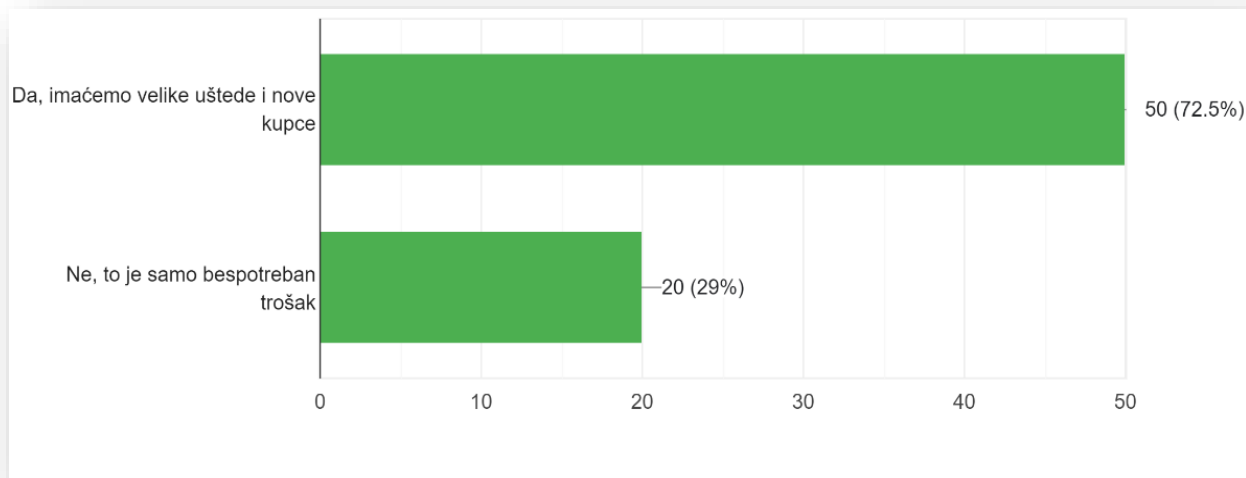
Ako uzememo u obzir činjenicu da preko 70% ukupne spoljnotrgovinske razmjene Bosne i Hercegovine otpada na razmjenu sa Evropskom unijom, te da nam je EU izuzetno značajan spoljnotrgovinski partner onda ne iznenađuje podatak iz ankete da je 76% ispitanika spremno da ulože dodatne napore i resurse kako bi se prilagodile zahtjevima CBAM-a i smanjili emisije CO2. 21,3% nisu još uvijek spremni, ali razmišljaju o navedenom i samo 2,7% njih traži nove kupce, van EU.

Grafikon br. 4) iz Upitnika "SPREMNI ZA CBAM?"

Da li ste spremni uložiti dodatne napore i resurse kako biste se prilagodili zahtjevima CBAM-a i smanjili emisije CO2?

Te da 72,5% smatra da bi CBAM mogao da ima pozitivan uticaj na razvoj zelenih tehnologija i inovacija u njihovoj kompaniji, dok 29% to vidi kao bespotreban trošak.

Grafikon br. 5) iz Upitnika "SPREMNI ZA CBAM?"

Da li smatrate da bi CBAM mogao imati pozitivan uticaj na razvoj zelenih tehnologija i inovacija u Vašoj kompaniji?

Svi prepoznaju važnost pripreme i rada na smanjenju emisije CO2. **Brojne kompanije razmatraju zapošljavanje stručnjaka koji poznaju CBAM i propise EU, tj. angažman akreditovanih verifikatora**

Momentum je važan - Kakvo je viđenje kompanija iz Bosne i Hercegovine?

Uzimajući u obzir vremenske rokove, izazove sa kojima se suočavaju kako institucije vlasti tako i kompanije u BiH, posebno je značajno u ovom dijelu naglasiti da je MOMENTUM, DANAS, jako važan.

Zašto ?

Zato što je:

- Zapadni Balkan , pa samim time i BiH, se nalazi u situaciji potrebe za ubrzanim usvajanjem nove regulative ili u situaciji neophodnosti prilagođavanja postojeće regulative u odnosu na zelenu tranziciju privrede;
- Svijest kompanija o promjenama nedovoljna, a određena znanja deficitarna;
- Kompanije nisu dovoljno informisane, a promjene direktno utiču na konkurentnost i otpornost;
- Kompanijama koje su izvoznici je neophodna podrška da bi odgovorili na EU izazove i nastavili da izvoze u EU;
- Velikom broju kompanija se tarifni broj proizvoda koji izvoze u EU nalazi na listi Uredbe o uspostavi mehanizma za prekogranično prilagođavanje ugljenika;
- Iako postoji inicijativa u primjeni mjera za smanjenje emisije CO₂, postoje izazovi u informisanju i svijesti kompanija, kao i u blagovremenom dostavljanju izvještaja;
- Mali broj uvoznika iz EU je kompanijama iz BiH čiji je proizvod na listi tarifnih brojeva Uredbe o uspostavi mehanizma za prekogranično prilagođavanje ugljenika najavio obavezu pisanja izvještaja;
- Postoje značajne razlike u razumijevanju i praćenju emisije CO₂ među kompanijama u Bosni i Hercegovini. Većina kompanija želi da sazna više o direktnim i indirektnim emisijama CO₂, dok ima nekih koji već imaju određena znanja. Takođe, postoji potreba za boljim razumijevanjem obaveza izvještavanja o ugrađenim emisijama u prekursore proizvoda. Sve navedeno ukazuje na potrebu za dodatnom edukacijom i podrškom;
- Kompanije u Bosni i Hercegovini smatraju da će se uskoro suočiti s očekivanim posljedicama uvođenja CBAM-a i potencijalnim rastom cijena proizvoda;
- Dosta procesa u kompanijama odvija stihijski ili zbog protiska ino kupca jer što se tiče mjera za smanjenje emisije CO₂, značajan broj kompanija već primjenjuje različite prakse: led rasvjeta, termoizolacija, proizvodnja solarne energije za vlastite potrebe proizvodnje, korištenje biomase ili biogasa i slično
- Neke kompanije imaju aktivnosti kao što su ulaganje u inovacije i održivost i saradnja sa bankama i to pokazuje njihovu spremnost da se prilagode novim zahtjevima i propisima.
- Kompanije su spremne ulagati kako bi izazov pretvorili u šansu jer vide mogućnosti za unapređenje kroz razvoj zelenih tehnologija i inovacija, mada neke od njih smatraju da bi to moglo biti nepotreban teret.

-kompanijama je potrebna dodatna edukacija u cilju praćenja direktnih i indirektnih emisija CO₂, izvještavanja itd.

Iz ankete proizašle su i **preporuke privatnog sektora** u BiH i to kako slijedi:

- a) Kompanije iskazuju potrebu za dodatnom edukacijom, želeći da steknu dublje razumijevanje različitih aspekata, kao i praćenje zakonskih propisa i odluka koje se donose na državnom i entitetskom nivou.
- b) Ističu i potrebu komunikacije sa nadležnim organima.
- c) Potrebno je uspostavljanje berze električne energije u Bosni i Hercegovini, kao i uvođenje nacionalnog ETS-a u potpunosti usklađenog sa EU ETS-om.
- d) Očekuju i finansijsku podršku, posebno malim i srednjim preduzećima, za implementaciju novih sistema praćenja, mjerenja i izvještavanja potrebnih za CBAM.
- e) kompanije žele da se privrednici uključe u procese donošenja odluka kroz savjetodavne odbore ili omogućavanje konsultacija za razumjevanje specifičnih izazova i potreba.
- f) Promovisanje zelenih inicijativa i učenje iz iskustava drugih zemalja o sličnim mehanizmima je korisno kako bi se izbjegle početne poteškoće i optimizovale strategije implementacije. Dijalog sa EU, transparentnost i predvidljivost u implementaciji CBAM-a su takođe ključni.
- g) Preporučeno je i osnivanje fondova za finansiranje investicija u obnovljive izvore energije, smanjenje zavisnosti od fosilnih goriva i podsticanje reciklaže kroz postrojenja za reciklažu. Neki čak zahtijevaju refundaciju dijela troškova nastalih implementacijom CBAM sistema, uz poziv na donošenje zakona usklađenih sa standardima EU i kontrolu njihove primjene.

Kompanije predlažu da Vanjskotrgovinska/Spoljnotrgovinska komora BiH preduzme sledeće korake :

- Nastavi sa edukacijom privrednika (organizacija edukativnih programa za informisanje kompanija o CBAM-u i njegovim potencijalnim uticajima na poslovanje);
- Umrežavanje i razmjena iskustava (organizacija događaja, kako bi kompanije mogle podijeliti iskustva i najbolje prakse u vezi sa adaptacijom na CBAM);
- Praćenje politika EU (kontinuirano praćenje i informisanje kompanija o politikama Evropske unije u vezi sa CBAM-om i srodnim mjerama);-u ovu svrhu VTK/STK BiH je pokrenula novu podstranicu: <https://zelenaekonomija.komorabih.ba/>
- Lobiranje i dijalog sa relevantnim institucijama sa ciljem zastupanja interesa privatnog sektora;
- Podrška u implementaciji tehničkih rješenja (pružanje pomoći kompanijama u implementaciji tehničkih rješenja neophodnih za usklađenost sa CBAM-om);
- Informisanje o finansijskim sredstvima (pružanje informacija o dostupnim finansijskim sredstvima ili podršci koja bi mogla pomoći kompanijama da se suoče sa izazovima CBAM-a);
- Aktivno zagovaranje ubrzanja koraka u BiH u prvaku uspostavljanja ETS-a, kako bi se minimizirale negativne posljedice CBAM-a
- Proaktivno istraživanje (praćenje i istraživanje pristupa drugih zemalja koje su već uvele ETS/CBAM radi prikupljanja relevantnih iskustava i najboljih praksi).

5. Zaključak

Polazeći od presjeka stanja u kojem se nalazi Bosna i Hercegovina u pogledu ispunjavanja preuzetih obaveza po osnovu prihvaćenih međunarodnih sporazuma i deklaracija, a uzimajući u obzir izazove sa kojima se privatni sektor susreće u procesu zelene tranzicije, čiji je samo jedan segment izazov ETS ili CBAM mehanizam, možemo zaključiti sljedeće:

Uopšte nije jednostavno identifikovati specifične zahtjeve za ozelenjavanje sektora ili lanca vrijednosti u okviru direktiva EU zbog toga što direktive i propisi utiču na sve relevantne proizvodne sektore zbog povećanih zahtjeva za mjerenje emisije CO₂, sve većih ograničenja upotrebe hemikalija i načina postupanja sa opasnim otpadom.

Očigledno je da će propisi u EU-u uticati na kompanije, kupce i dobavljače u svim oblastima proizvodnje.

Stoga se nameću same po sebi sljedeće preporuke za zelenu transformaciju privrede:

1. Pružanje transparentnijih informacija ispred nivoa vlasti ka privatnom sektoru pogotovo u domenu potreba izmjena/dopuna relevantne legislative kako bi za privatni sektor bilo omogućeno usmjerenije kretanje ka zelenoj transformaciji njihovih proizvodnih procesa;
2. Razvijanje i intenziviranje dijaloga između javnog i privatnog sektora;
3. Brže kretanje BiH na ispunjavanju uslova koje propisuju relevantne EU direktive i propisi vezani za ekonomsku saradnju tj minimiziranje prepreka za BH ekonomiju i održavanje njene konkurentnosti na ino tržištu;
4. Izgradnja partnerstava između institucija i drugih sektora radi maksimiziranja napora, korišćenja svih postojećih ekspertiza i potencijala institucionalnih kapaciteta kako bi se postigli bolji rezultati;
5. Analiza postojećeg zakonodavstva vezanog za podršku razvoju privatnog sektora (npr. pametna specijalizacija) kako bi se uključili elementi podrške klimatskim i zelenim investicijama privatnog sektora.
6. Omogućavanje kompanijama pristup novim, dodatnim fondovima i/ili grant sredstvima za klimatske investicije kako bi se smanjio rizik i mobilisao privatni zeleni kapital.
7. Jačanje uloge privatnog sektora, npr. putem unapređenja vještina i digitalizacije, edukacija i sl.
8. Fokusirati se na zelene inicijative u privatnom sektoru i energetske efikasnost
9. Jačanje regionalne saradnje
10. Kontinuirano koordinisnje aktivnosti sa EU, međunarodnim finansijskim institucijama i donatorima.

6. Literatura

- 1) Izgradnja održive budućnosti: Poslovni priručnik za ESG standarde, izrađen je u sklopu projekta AIRE Centra „Okolišni, društveni i standardi korporativnog upravljanja (ESG) – Uvod za poslovne subjekte“, uz finansijsku podršku Razvojnog programa Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini, Autorska prava © 2023 AIRE Centar i UNDP u Bosni i Hercegovini
Dostupno na:
<https://zelenaekonomija.komorabih.ba/izgradnja-odrzive-buducnosti-poslovni-prirucnik-za-esg-standard/>
- 2) RCC. "Akcioni plan za primjenu Sofijske deklaracije o Zelenom planu za Zapadni Balkan, 2021.-2030."
- 3) Trendovi i zahtjevi zelene tranzicije za MSP iz sektora prerade metala i drveta, Osnovna studija, April 2023, Autor: Frank Waeltring
Dostupno na:
<https://zelenaekonomija.komorabih.ba/trendovi-i-zahtjevi-zelene-tranzicije-msp/>
- 4) Europska unija. "Službena stranica Europske unije: Carbon Border Adjustment Mechanism." [Pristupljeno: januar 2024.god.].
Dostupno na:
https://taxation-customs.ec.europa.eu/carbon-border-adjustment-mechanism_en#cbam
- 5) Europska unija. "Službeni list Europske unije (L 130/52), Uredba (EU) 2023/956 Europskog parlamenta i Vijeća o uspostavi mehanizma za ugljičnu prilagodbu na granicama." [Pristupljeno: januar 2024.god.].
Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:32023R0956>
- 6) Europska unija. "Službeni list Europske unije (L 228/94), Provedbena uredba Komisije (EU) 2023/1773 o utvrđivanju pravila za primjenu Uredbe (EU) 2023/956 Europskog parlamenta i Vijeća u pogledu obveza izvještavanja tokom prelaznog perioda." [Pristupljeno: januar 2024.god.].
Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:32023R1773>
- 7) Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promjeni klime - UN Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ - MU broj 19/00) [Pristupljeno: januar 2024.god.].
Dostupno na:
http://www.mvteo.gov.ba/data/Home/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8/%D0%92%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%20%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%D1%80%D1%81%D0%B8/Konvencije%20okoli%C5%A1/BOS_Okvirna_konvencija_Ujedinjenih_nacija_o_promjeni_klime.pdf
- 8) Energy Community Secretariat, Annual Implementation Report, 1 November 2023 [Pristupljeno: januar 2024.god.].
Dostupno na: <https://www.energy-community.org/>